

WITOLD JARNO
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

Życie codzienne w garnizonie kaliskim w latach 1921–1939

Streszczenie. Artykuł opisuje życie codzienne wojska w garnizonie kaliskim w okresie międzywojennym. W garnizonie tym stacjonowały w tym czasie oddziały 25 Dywizji Piechoty, w tym dowództwo dywizji, 29 pułk piechoty i 25 pułk artylerii lekkiej oraz kilka mniejszych instytucji wojskowych. Głównym zadaniem wojska w czasie pokoju było szkolenie bojowe, mające przygotować armię do potencjalnej wojny. W trakcie szkolenia uczono żołnierzy podstawowych wiadomości o kraju i wojsku, regulaminów wojskowych, musztry oraz obsługi broni. Szkolenie garnizonowe i poligonowe zajmowało zasadniczą część dnia żołnierskiego, ale oprócz tego – tzw. życie codzienne obejmowało szereg innych elementów. Ważną rolę pełniła także działalność kulturalna i oświatowa oraz obchody świąt wojskowych, państwowych i kościelnych. Dużą rolę w życiu codziennym żołnierzy odgrywał sport, który służył podnoszeniu tężyzny fizycznej i ogólnej sprawności. Nie mniej ważnym elementem były stałe kontakty wojska z lokalnymi władzami Kalisza oraz jego mieszkańcami. Wszystkie te elementy miały ogromne znaczenie dla wychowania obywatelskiego i patriotycznego żołnierzy, gdyż przypominały im doniosłe fakty z historii własnej jednostki oraz historii Polski, uczyły szacunku dla symboli wojskowych oraz pomagały przełamać pewne stereotypy o służbie wojskowej i zbliżyć żołnierzy do własnego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: historia Kalisza w XX wieku, Wojsko Polskie w Drugiej Rzeczypospolitej, garnizon kaliski, 25 Dywizja Piechoty.

Garnizon kaliski powstał w listopadzie 1918 r., kiedy utworzono w Kaliszu VIII Okręg Wojskowy oraz rozpoczęto formowanie pułku piechoty, który niebawem przemianowano na 29 pSK¹. Omawiany garnizon podlegał w latach 1918–1921 Dowództwu OGŁ mającemu siedzibę w Łodzi. Stopniowo

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 roku, e-mail: wjarnolodz@op.pl.

¹ W tekście zastosowano następujące skróty: BP – Brygada Piechoty, CAW – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, dac – dywizjon artylerii ciężkiej, DP – Dywizja Piechoty, Dz. Rozk. – Dziennik Rozkazów, KGK – Komenda Garnizonu Kalisz, MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych, OGŁ – Okręg Generalny Łódź, OK – Okręg Korpusu, pac – pułk artylerii ciężkiej, pal – pułk artylerii lekkiej, pap – pułk artylerii polowej, pp – pułk piechoty, PKU – Powiatowa

powstawały w Kaliszu także instytucje różnych służb wojskowych oraz oddziały zapasowe². Wiosną 1921 r. zaczęły powracać z frontu na obszar OGŁ – organizacyjnie mu podporządkowane – oddziały 4 i 10 DP oraz tymczasowo tu skierowanej IX Brygady Jazdy. Wówczas to do Kalisza wróciły: 1) ze składu 10 DP – dowództwo XIX BP oraz 29 pSK; 2) ze składu 4 DP – 4 dac; 3) ze składu IX Brygady Jazdy – dowództwo brygady i 25 puł Wielkopolskich³. Wszystkie te oddziały były serdecznie witane przez mieszkańców miasta oraz kaliskie władze miejskie, jak np. 29 pSK, który powrócił do Kalisza 24 marca 1921 r. Dwa miesiące później pułk otrzymał (15 maja) nowy sztandar, który przekazany został na ręce dowódcy pułku przez – przybyłego specjalnie w tym celu do miasta – marszałka Józefa Piłsudskiego. Na pamiątkę tego wydarzenia, 29 pSK obchodził odtąd 15 maja jako dzień swego święta pułkowego⁴.

Latem 1921 r. garnizon kaliski był jednym z większych garnizonów na obszarze OGŁ, gdyż kwaterowały w nim: dowództwo XIX BP, 29 pSK, dowództwo IX Brygady Jazdy, 25 puł Wielkopolskich (obie te jednostki stacjonowały w mieście czasowo), dowództwo garnizonu, komenda placu, PKU 29 pSK, batalion zapasowy 29 pSK, 4 dac i bateria zapasowa 4 dac, pluton 4 Dywizjonu Żandarmerii, wojskowy szpital rejonowy, rejonowy zarząd budowlano-kwaterunkowy, dowództwo dworca kolejowego oraz wojskowy zakład gospodarczy w Szczypiornie. W tym też czasie centralne władze wojskowe podjęły przygotowania do przejścia WP na organizację pokojową, zgodnie z którą dowództwa okręgów generalnych miały przeprowadzić reorganizację wszystkich dowództw, jednostek i zakładów znajdujących się na podległym im terenie, zaś obszar Polski miał zostać niebawem podzielony na dziesięć okręgów korpusów. Spowodowało to istotne zmiany granic poszczególnych okręgów, szczególnie widoczne w przypadku OGŁ⁵.

Komenda Uzpełnień, pSK – pułk Strzelców Kaniowskich, puł – pułk ułanów, SG – Sztab Generalny (od 1928 r. Sztab Główny), sygn. – sygnatura.

² Szerzej o garnizonie kaliskim w pierwszych latach II RP: W. Jarno, *Garnizon kaliski w latach 1918–1921*, „Rocznik Kaliski” 1996/1997, t. XXVI, s. 129–144.

³ Rozkazy z I kwartału 1921 r., CAW, 10 DP, sygn. I.313.10, teczka 5, bp.; Rozkazy w sprawie dyslokacji 10 DP z marca 1921 r., CAW, Oddział V sztabu MSWojsk., sygn. I.300.11, teczka 14, bp.; W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, s. 85–86; L. Bełdowski, *Zarys historii wojennej 29 Pułku Strzelców Kaniowskich*, Warszawa 1928, s. 25.

⁴ W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004, s. 151–152; K. Satora, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990, s. 71; „Gazeta Kaliska” 1921, nr 48, s. 3; nr 71, s. 3 i nr 83, s. 2.

⁵ Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji obecnej na organizację pokojową z 22 VIII 1921 r., CAW, Oddział I SG, sygn. I.303.3, teczka 31, bp.; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 87–93. Z dawnego OGŁ do OK I – odszedł powiat sochaczewski i gostyniński; do OK VII – kaliski, koniński, kolski, słupecki i turecki; do OK VIII – lipnowski, nieszawski i włocławski (z dawnego OGŁ w OK IV pozostało dziewięć powiatów – brzeziński, kutnowski, łaski, łęczycki, łowicki, łódzki, rawski, sieradzki i skierniewicki).

Jednym z najważniejszych elementów pokojowej reorganizacji wielkich jednostek było ich przejście z systemu brygadowego na tzw. system trójkowy, co wiązało się z likwidacją istniejących dotąd brygady piechoty i brygady artylerii oraz wydzieleniem z organicznego składu dywizji piechoty – artylerii ciężkiej, kawalerii dywizyjnej i pododdziałów saperskich. W wyniku tych zmian dywizja piechoty na stopie pokojowej miała się składać z dowództwa dywizji, trzech pułków piechoty oraz jednego pułku artylerii polowej (jak wówczas nazywano artylerię lekką). Dzięki temu zwiększono liczbę dywizji do trzydziestu, formując siedem nowych dywizji, w tym również 25 DP, której historia z okresu międzywojennego będzie ściśle związana z kaliskim garnizonem⁶. Jej dowództwo utworzono na przełomie października i listopada w Kaliszu, zaś jej pierwszym dowódcą został gen. ppor. Jan Wróblewski. Z kolei, na bazie dotychczasowego dowództwa XIX BP (z dawnej 10 DP) sformowano dowództwo PD 25 DP, zaś dowództwo XX BP stało się dowództwem PD 10 DP. Ponadto przegrupowano wówczas pułki piechoty i złączono je w nowe związki dywizyjne – z czterech pułków piechoty dawnej 10 DP w jej nowym składzie pozostały trzy: 28, 30 i 31 pSK, zaś 29 pSK – dowodzony nadal przez ppłk. Romualda Kohutnickiego – został włączony do nowo formowanej 25 DP (w jej skład weszły również dwa inne pułki piechoty – 56 i 60 pp Wielkopolskiej, pierwszy z dawnej 14 DP, zaś z drugi z dawnej 15 DP)⁷. W kolejnym etapie zreorganizowano artylerię, tworząc m.in. nowe pułki dla nowo powstających dywizji piechoty. Jednym z nich był 25 pap dla 25 DP. Za formalną datę powstania tego pułku przyjęto 31 październik 1921 r., kiedy to ukazał się pierwszy rozkaz pułkowy (pierwszym dowódcą został ppłk Antoni Meraviglia de Crivelli). W międzyczasie, z dawnego III dywizjonu 14 pap sformowano I dywizjon 25 pap, zaś w oparciu o dawny III dywizjon 17 pap utworzono II dywizjon 25 pap. Natomiast III dywizjon 25 pap sformowano od podstaw⁸.

Z dniem 15 listopada 1921 r., wraz z powstaniem okręgów korpusów⁹, garnizon kaliski został podporządkowany Dowództwu OK VII Poznań, choć pod względem cywilnego podziału administracyjnego – Kalisz aż do 1938 r. pozostawał w województwie łódzkim (później został włączony w skład województwa poznańskiego). Ze względu na trudne warunki kwaterunkowe w tutejszym garnizonie, zarówno 29 pSK, jak i 25 pap, zostały rozlokowane w kilku kompleksach

⁶ Plan przejścia Dowództwa OGŁ z organizacji obecnej na organizację pokojową z 26 IX 1921 r., CAW, Dowództwo OK IV, sygn. I.371.4, teczki 3 i 14, bp.; E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971, s. 140–142; W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 81–83.

⁷ Rozkaz nr 235 z 22 X 1921 r., CAW, 10 DP, sygn. I.313.10, teczka 3, bp.; Dz. Rozk. Dowództwa OK IV, rozkaz tajny nr 100 z 16 XI 1921 r., bp.; W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 155–157; „Gazeta Kaliska” 1921, nr 8, s. 3.

⁸ B. Kustosik, *25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków 2009, s. 3.

⁹ Były to następujące OK: I – Warszawa, II – Lublin, III – Grodno, IV – Łódź, V – Kraków, VI – Lwów, VII – Poznań, VIII – Toruń, IX – Brześć nad Bugiem i X – Przemyśl.

koszarowych: dowództwo 25 DP – przy ul. Niecałej 1, dowództwo 29 pSK oraz I i II batalion przy ul. Łaziennej, III batalion 25 pSK – w Szczypiornie, dowództwo 25 pap, II dywizjon oraz sztab III dywizjonu wraz z 8 baterią – w koszarach przy ul. Nowy Świat, zaś I dywizjon wraz 7 baterią III dywizjonu – w koszarach przy ul. Majkowskiej. W 1922 r. część pododdziałów 25 pap przeniesiono do starych koszar przy ul. Piskorzewskiej. Z kolei w sierpniu 1924 r. przeniesiono I dywizjon 25 pap (jako dywizjon detaszowany) do Ostrowa Wlkp., co spowodowało zmiany w dyslokacji 25 pap w Kaliszu: II dywizjon przeniesiono do koszar przy ul. Majkowskiej, zaś III dywizjon – do koszar przy ul. Piskorzewskiej. Również pododdziały 29 pSK zmieniały swoje miejsce zakwaterowania. Do połowy lat dwudziestych dwa bataliony (I i II) stacjonowały w Kaliszu, zaś III batalion w Szczypiornie – po czym III batalion przeniesiono do Kalisza, zaś opuszczone przez niego koszary w Szczypiornie zajął przybyły z Kalisza II batalion, który stacjonował tu do wybuchu wojny. Warto tu jeszcze dodać, iż w 1932 r. przemianowano 25 pap na 25 pal, zaś w 1937 r. zmieniono jego nazwę na 25 pal Ziemi Kaliskiej¹⁰.

Po przejściu jesienią 1921 r. sił zbrojnych na organizację pokojową – w garnizonie kaliskim kwaterowały (obok oddziałów 25 DP) także: Kierownictwo Rejonu Inżynierii, PKU Kalisz (od 1938 r. Komenda Rejonu Uzupełnień Kalisz), Komenda Uzupełnień Koni nr 21, Kierownictwo Rejonu Sanitarnego, Wojskowy Szpital Rejonowy, Kierownictwo Rejonu Służby Intendentury, Rejonowy Zakład Gospodarczy, Rejon Duszpasterstwa Katolickiego, Wojskowy Sąd Rejonowy oraz pluton żandarmerii. W kolejnych latach powyższe instytucje wojskowe były stopniowo likwidowane: 1) w kwietniu 1924 r. zlikwidowano Kierownictwo Rejonu Sanitarnego oraz Wojskowy Szpital Rejonowy – tworząc na jego miejsce garnizonową izbę chorych, istniejącą do 1927 (wówczas na jej miejsce utworzono izbę chorych 29 pSK); 2) w grudniu 1924 r. przemianowano Rejonowy Zakład Gospodarczy w Kaliszu na Rejonowy Zakład Żywnościowy, który z kolei w 1929 r. przekształcono w Składnicę Materiału Intendenckiego; 3) w lutym 1925 r. zlikwidowano dotychczasowy Rejon Duszpasterstwa Katolickiego, tworząc w to miejsce parafię wojskową w Kaliszu pw. św. Jerzego; 4) w grudniu 1925 r. zlikwidowano Kierownictwo Rejonu Inżynierii; 5) w 1926 r. rozformowano Komendę Uzupełnień Koni nr 21 – tworząc na jej miejsce Rejonowy Inspektorat Koni istniejący do 1939 r.¹¹ Z kolei w 1932 r. sformowano kompanię

¹⁰ Rozkaz nr 61 z 10 VI 1926 r., CAW, Dz. Rozk. Dowództwa OK VII, bp.; Rozkaz nr 53 z 27 VII 1931 r., CAW, 29 pSK, sygn. I.320.29,teczka 3, bp.; Dz. Rozk. MSWojsk. 1937, nr 6, poz. 78; W. Kościelniak, K. Walczak, *Kronika miasta Kalisza*, Kalisz 1989, s. 179; *Spis alfabetyczny ulic i nieruchomości położonych na terenie m. Kalisza*, Kalisz 1931, s. 16 i 20; W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 157–158; B. Kustosik, *op. cit.*, s. 4 i 6.

¹¹ Dz. Rozk. MSWojsk. nr 4 z 4 II 1928 r.

łącznie 25 DP, zaś w maju 1937 r. – Ośrodek Sapersko-Pionierski 25 DP¹². Warto dodać, że Kalisz był przykładem garnizonu średniej wielkości, gdyż liczył przeciętnie w okresie międzywojennym około 2 tys. żołnierzy.

Duże zmiany zaszły jesienią 1921 r. także w organizacji lokalnych władz wojskowych, gdyż istniejące dotąd etatowe Dowództwo Garnizonu Kalisz zostało zlikwidowane, zaś dowódcą garnizonu w latach 1921–1939 był każdorazowy dowódca 25 DP (ogółem w omawianym okresie było ich czterech). Miał on do pomocy w sprawach wewnętrznych garnizonu etatowego oficera placu. W grudniu 1931 r. oficer placu Kalisz został przemianowany (bez zmiany zadań, uprawnień i podporządkowania) na Komendę Placu Kalisz, po czym 1 września 1934 r. została ona rozwiązana, zaś organem pomocniczym dowódcy kaliskiego garnizonu stał się ponownie oficer placu¹³.

Tabela 1

Dowódcy 25 DP, 29 pSK i 25 pal w latach 1921–1939

Stanowisko	Obsada	Okres sprawowania funkcji
Dowódcy 25 DP i dowódcy garnizonu	gen. bryg. Jan Wróblewski gen. bryg. Albin Jasiński gen. bryg. Michał Karaszewicz-Tokarzewski płk/gen. bryg. Franciszek Alter	6 XI 1921 – 27 II 1925 27 II 1925 – 1 VI 1929 1 VI 1929 – 5 XI 1935 5 XI 1935 – IX 1939
Dowódcy 29 pSK	ppłk Romuald Kohutnicki ppłk Marian Pankowicz płk Bronisław Adamowicz płk Artur Górski ppłk/płk dypl. Jarosław Okulicz-Kozaryn ppłk Florian Gryl	2 IX 1920 – VII 1923 VII 1923 VII 1923 – 1925 1925 – 15 VI 1927 VI 1927 – 19 XI 1938 21 XI 1938 – IX 1939

¹² Rozkaz o utworzeniu ośrodków sapersko-pionierskich z 22 V 1937 r., CAW, Departament Piechoty MSWojsk., sygn. I.300.28, teczka 21, bp.

¹³ Organizacja władz garnizonowych na stopie pokojowej z 14 XII 1927 r., k. 57–58 i Organizacja władz garnizonowych na stopie pokojowej z 13 VIII 1934 r., CAW, Oddział I SG, sygn. I.303.3, teczka 129, bp.; Rozkaz tajny nr 1 z 5 I 1932 r. i nr 5 z 3 XI 1934 r., CAW, Dz. Rozk. Dowództwa OK VII, bp.

Tabela 1 cd.

Stanowisko	Obsada	Okres sprawowania funkcji
Dowódcy 25 pal	ppłk Antoni Klemens Meraviglia de Crivelli	30 X 1921 – 3 VI 1922
	płk Józef Plisowski	3 VI 1922 – 5 V 1925
	ppłk/ppłk Apolinary Biernacki	10 VII 1925 – 5 IV 1929
	ppłk Władysław Dawidajtis	5 IV 1929 – 1 VIII 1931
	ppłk/ppłk dypl. Czesław Szystowski	1 VIII 1931 – 16 XI 1938
	ppłk Antoni Wereszczyński	14 XII 1938 – 24 VIII 1939
	ppłk Antoni Wojtanowicz	24 VIII – 28 IX 1939

Źródło: Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (Wojskowe Biuro Historyczne), Dziennik Rozkazów Dowództwa OK VII. Rozkazy z lat 1921–1939; W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004, s. 166, 168; B. Kustosik, *25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków 2009, s. 20.

Poza dowódcą dywizji – pełniącym zarazem funkcję dowódcy garnizonu – ważną rolę w życiu kaliskiego garnizonu odgrywali także dowódcy obu stacjonujących tu pułków, tj. 29 pSK i 25 pap, podlegający bezpośrednio dowódcy dywizji. W latach 1921–1939 w 29 pSK zmiany na stanowisku dowódcy pułku nie były zbyt częste (we wspomnianym okresie pułkiem dowodziło sześciu oficerów), co niewątpliwie wpływało pozytywnie na całokształt procesu wyszkolenia dywizji. Na podkreślenie zasługuje w tym względzie osoba ppłk./płk. dypl. Jarosława Okulicza-Kozaryna, który dowodził 29 pSK ponad 11 lat. Nad wyszkoleniem i podnoszeniem sprawności bojowej w dywizjach piechoty czuwał bezpośrednio dowódca Piechoty Dywizyjnej 25 DP. Większość dowódców pułków służyła w wojsku od 1918 r. i posiadała spore doświadczenie bojowe oraz potrzebną wiedzę fachową. Również zmiany na stanowisku dowódcy 25 pap/pal nie były w latach 1921–1939 zbyt częste, gdyż zajmowało je siedmiu oficerów – z czego najdłużej (bo aż ponad 7 lat) ppłk/ppłk dypl. Czesław Szystowski.

Niezmiernie ważną kwestią – tak w czasie wojny, jak i pokoju – było uzupełnianie sił zbrojnych o rekrutów. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej w 1921 r. powszechnym obowiązkiem służby wojskowej objęto wszystkich mężczyzn posiadających obywatelstwo polskie. Spowodowało to istotną zmianę w strukturze narodowościowej WP, w którym odtąd ponad 1/3 stanowili żołnierze należący do mniejszości narodowych. Dlatego też 23 maja 1924 r. sejm uchwalił nową ustawę o służbie wojskowej, wprowadzającą powszechny obowiązek służby wojskowej, od którego zwolnieni zostali jedynie mężczyźni uznani za niezdolnych fizycznie do jej odbycia oraz duchowni i obywatele państw obcych. W myśl tej ustawy, ów obowiązek rozpoczynał się wraz z osiągnięciem

wieku poborowego, tj. z początkiem tego roku, w którym osoba mu podlegająca ukończyła 21 lat i trwał w służbie czynnej do końca roku, w którym poborowy ukończył 23 rok życia, w rezerwie – do ukończenia 40 lub 50 roku życia (pierwszy okres dla szeregowych, a drugi dla oficerów rezerwy) oraz w pospolitym ruszeniu – do ukończenia 50 lub 60 lat (odpowiednio jak wyżej). Czas trwania zasadniczej służby wojskowej w czasie pokoju wynosił ustawowo we wszystkich rodzajach wojsk 24 miesiące, później został skrócony do 18 miesięcy (jedynie w kawalerii i artylerii konnej było to 25 miesięcy, zaś w marynarce wojennej – 27 miesięcy)¹⁴.

Podstawowe szkolenie wcielonych do wojska poborowych odbywało się w jednostkach, do których zostali wcieleni. Z uwagi na to, iż pobór odbywał się zasadniczo dwa razy w roku: wiosną (główny) i jesienią (pomocniczy), wynikał złożony system szkolenia żołnierzy. Opierał się on na kilku etapach i był prowadzony dwutorowo: dla rekrutów wcielonych wiosną i jesienią. W piechocie szkolenie było podzielone na trzy okresy. Poborowi przechodzili najpierw tzw. okres rekrucki, w trakcie którego zapoznawali się z podstawowymi zasadami z zakresu posługiwania się bronią i poruszania się w terenie. Na jego zakończenie odbywała się w jednostkach uroczysta przysięga w obecności przedstawicieli miejscowych władz i społeczeństwa. Jej tekst różnił się nieco w zależności od narodowości poborowych, dlatego też w przysiędze uczestniczyli kapelani różnych wyznań. Po okresie rekruckim następowało szkolenie w ramach sekcji i drużyny, trwające półtora miesiąca dla wcielenia wiosennego i cztery miesiące dla jesiennego. Następnie rozpoczynał się drugi okres szkolenia na szczeblu plutonu i kompanii, który dla obu wcieleni kończył się w jednakowym terminie, wyznaczonym przez ćwiczenia letnie. Odbywały się one zazwyczaj między lipcem a wrześniem. Żołnierze mieli się na nich zapoznać z realiami polowymi i uodpornić na zmienne warunki atmosferyczne oraz odbyć te strzelania, których nie można było wykonać w garnizonach. Wówczas również byli powoływani na okresowe ćwiczenia szeregowi i oficerowie rezerwy. Po ich zakończeniu starszy rocznik przechodził w garnizonie okres doskonalący, połączony z pełnieniem służby administracyjnej i wartowniczej, zaś młodszy doskonalił wiedzę i nabyte wcześniej umiejętności¹⁵.

W trakcie szkolenia garnizonowego uczono żołnierzy podstawowych wiadomości o kraju i wojsku, regulaminów wojskowych, musztry oraz obsługi broni. Jednak w większości garnizonów nie było odpowiednich warunków do realizacji wszystkich ćwiczeń, w tym szczególnie „ostrego” strzelania. Równie złe warunki do szkolenia żołnierzy posiadał 29 pSK w Kaliszu, gdyż w samym mieście nie było placu ćwiczeń z prawdziwego zdarzenia. Początkowo – jako owe place – wykorzystywano wydzierżawione tereny w pobliżu wsi: Wola Droszewska, Zagórzyn i Szadek, zaś później wydzierżawiono kilka prywatnych placów w Kaliszu, w tym

¹⁴ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1924, nr 61, poz. 580; W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 169–171.

¹⁵ W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 171–172.

m.in. przy ul. Piskorzewskiej (obok koszar kawaleryjskich), przy ul. Nowy Świat (koszary artyleryjskie) i tzw. Łęg Tyniecki pomiędzy Prosną a szosą Kalisz–Łódź. Ten ostatni służył głównie 29 pSK, gdyż plac koszarowy pułku znajdujący się w podwórzu koszar przy ul. Łaziennej i Kolegialnej mógł pomieścić tylko jedną kompanię. W jeszcze gorszej sytuacji był 25 pap/pal, który na „ostre strzelanie” musiał wyjeżdżać na poligon w podpoznańskim Biedrusku. Sam program szkolenia – tak w piechocie, jak i w artylerii – był dość obszerny i wymagał szybkiego opanowywania przerabianego materiału, na który składały się następujące elementy: wyszkolenie bojowe, strzelanie, nauka o broni, musztra, walka bagnietem, szkolenie przeciwgazowe oraz w zakresie łączności, wychowanie fizyczne, zajęcia oświatowe oraz zasady pełnienia służby wewnętrznej i wartowniczej¹⁶.

Jednak wielu elementów wyszkolenia nie można było realizować w garnizonach. Dotyczyło to zwłaszcza ćwiczeń strzeleckich i artyleryjskich oraz zastosowania w warunkach polowych wiadomości nabytych w trakcie szkolenia garnizonowego. Celom tym miały służyć obozy ćwiczeń, na których w miesiącach letnich odbywały się ćwiczenia polowe i „szkoły ognia”. Innym elementem wyszkolenia były letnie koncentracje wielkich jednostek, na których zajmowano się ćwiczeniami batalionowymi, pułkowymi oraz dywizyjnymi. Najważniejszym elementem w corocznym szkoleniu jednostek były obozy ćwiczeń, które miały podnosić poziom wyszkolenia bojowego oddziałów w warunkach zbliżonych do polowych, przygotować żołnierzy do życia w „warunkach frontowych” oraz wyszkolić jednostki we współdziałaniu różnych formacji. Kaliski 29 pSK szkolił się w latach 1919–1939 najczęściej w Biedrusku, podobnie jak i 25 pap/pal, który udawał się tam rokrocznie w ramach tzw. szkoły ognia.

Proces wyszkolenia bojowego jednostek kaliskiego garnizonu był w latach 1921–1926 nadzorowany – oprócz dowództwa 25 DP – także przez Inspektorat Armii nr III w Toruniu (gen. dyw. Leonard Skierski), jak również przez dowódców OK VII. Dla przykładu, 29 pSK był inspekcjonowany 25 stycznia 1922 r. przez ówczesnego dowódcę tego okręgu gen. por. Kazimierza Raszewskiego. Tak oto ową wizytę w Kaliszu relacjonowała „Gazeta Kaliska”: „25 stycznia (środa) przybył do Kalisza w celu lustracji garnizonu dowódca OK VII gen. por. Raszewski wraz z szefem sztabu. [...] Gen. Raszewski zatrzymał się w hotelu »Europa«. Stąd udał się na zwiedzania szpitala wojskowego i aresztu. O 20 w kasynie oficerskim 29 pSK odbył się obiad na cześć gen. Raszewskiego, w którym wzięli udział wszyscy oficerowie garnizonu”¹⁷. Podobne wizyty – związane z przeglądem garnizonu – odbywały się zazwyczaj kilka razy w roku. Dla przykładu, dwa miesiące później w Kaliszu przebywał gen. broni Józef Haller: „W środę 1 marca był w Kaliszu gen. J. Haller, inspektor kawalerii. Generał zajechał wprost do koszar 25 pap, gdzie dokonał inspekcji. Potem udał się do hotelu »Europa«, gdzie

¹⁶ *Ibidem*, s. 172–173.

¹⁷ „Gazeta Kaliska” 1922, nr 23, s. 3.

spożył kolację z oficerami 25 DP”¹⁸. Podobne wizytacje kaliskiego garnizonu miały miejsce stosunkowo często, np. 13 sierpnia 1922 r. i 27 maja 1924 r., kiedy to do miasta przyjechał inspektor armii z Torunia gen. dyw. L. Skierskiego, czy 10 sierpnia 1923 r., gdy do Kalisza przybył szef SG gen. dyw. Stanisław Haller¹⁹. Po zamachu majowym, rozkazem z 1 października 1926 r. istniejące dotychczas inspektoraty armii zostały zlikwidowane, a na ich miejsce ustanowiono inspektorów armii, podporządkowanych bezpośrednio J. Piłsudskiemu. Stałym zadaniem inspektorów był udział w organizowaniu ćwiczeń międzydywizyjnych i gier wojennych na wyższych szczeblach dowodzenia, przeprowadzanie inspekcji wojsk, opracowywanie regulaminów i instrukcji.

Poza normalnym procesem szkolenia bojowego żołnierzy, innym ważnym elementem ich ogólnego wyszkolenia była służba garnizonowa. Zajmowała się ona m.in. rozdziałem służby wartowniczej w jednostkach, polegającym na wystawianiu posterunków, mających zapewnić bezpieczeństwo i porządek oraz przestrzeganie dyscypliny wojskowej. Wspomniane posterunki wystawiano z reguły przy obiektach i magazynach wojskowych oraz w miejscach, w których łatwo można było się dostać na ich teren. Kolejnym ważnym zadaniem władz garnizonowych oraz dowództw kaliskich jednostek było zapewnienie właściwego poziomu dyscypliny wśród żołnierzy stacjonujących w mieście. W pierwszych latach istnienia garnizonu – oprócz zjawiska dezercji – najczęstszymi przewinieniami żołnierskimi były: samowolne przedłużanie sobie urlopów i przepustek, spanie wartowników na posterunkach i podczas pełnienia służby w koszarach, chodzenie na tzw. w języku żołnierskim „lewizny” – czyli opuszczanie koszar bez zgody przełożonych, czy nieregulaminowe umundurowanie. W kolejnych latach sytuacja w zakresie dyscypliny ulegała stopniowej poprawie, choć oczywiście trudno było ją uznać za zadowalającą.

Po wyszkoleniu bojowym – stanowiącym zasadniczy element w życiu codziennym żołnierzy – ważną rolę odgrywała również działalność oświatowa, ukierunkowana na dokształcanie kadry zawodowej i żołnierzy służby zasadniczej, przygotowanie żołnierzy do zawodu po opuszczeniu szeregów wojska oraz likwidację analfabetyzmu w szeregach armii. Ważnym przejawem działalności kulturalnej w jednostkach garnizonu kaliskiego były różnego rodzaju pogadanki historyczne, w których główny nacisk kładziono na rozwijanie sfery patriotycznej, zwłaszcza w zakresie dziejów Polski oraz oręża polskiego. Nie mniej ważna była działalność kulturalna realizowana zasadniczo w świetlicach żołnierskich, a przejawiająca się m.in. działalnością chórów i zespołów muzycznych, popularyzacją czytelnictwa i kinematografii, czy też organizowaniem zbiorowego słuchania audycji radiowych. Trzeba tu dodać, że w trakcie działalności oświatowo-kulturalnej władze wojskowe prowadziły także propagandę wśród żołnierzy, ukierunkowaną

¹⁸ „Gazeta Kaliska” 1922, nr 51, s. 3.

¹⁹ „Gazeta Kaliska” 1922, nr 23, s. 3; 1923, nr 181, s. 3; 1924, nr 119, s. 3.

na wyrobienie wśród nich pożądaných postaw propaństwowych²⁰. W odniesieniu do 29 pSK można podać kilka przykładów działalności oświatowo-kulturalnej. Już 5 kwietnia 1922 r. w świetlicy pułku przy ul. Warszawskiej w Kaliszu odbył się pierwszy wykład dla żołnierzy opisujący dzieje 14 pułk strzelców (na bazie którego powstał w 1919 r. 29 pSK) z dawnej 4 Dywizji Strzelców gen. ppor. Lucjana Żeligowskiego. Dużą aktywność wykazywał także amatorski teatr żołnierski 29 pSK, który zaznajamiał żołnierzy z literaturą i kulturą narodu oraz uczył ich poprawnego języka. Aktywnie prowadzono także w garnizonie kaliskim akcję zwalczania analfabetyzmu, dzięki której niemal 90% żołnierzy służby zasadniczej kończyło z wynikiem pozytywnym żołnierską szkołę początkową (trudno jednak określić jaki procent z nich w rzeczywistości przyswoił sobie trudną sztukę czytania i pisania, a jaki osiągnął to jedynie na „papierze”). Wyniki akcji były z roku na rok coraz lepsze, dzięki czemu żołnierze coraz chętniej korzystali z biblioteki pułkowej, jak również z prasy otrzymywanej bezpłatnie od redakcji kaliskich gazet (m.in. „Gazeta Kaliska”). W ciągu całego procesu wychowawczo-kulturalnego ważną rolę odgrywało również duszpasterstwo wojskowe, gdyż kapelani szerzyli patriotyzm wśród żołnierzy (oczywiście własnego wyznania) poprzez wniosłe kazania i wychowawcze pogadanki²¹.

Stale zacieśniano także kontakty z lokalną społecznością, organizując różnego rodzaju imprezy dla kaliszan. Już od 1922 r. wprowadzono zwyczaj koncertów orkiestry 29 pSK dla mieszkańców miasta, które odbywały się dwa razy w tygodniu w Parku Kaliskim. Z kolei od 1922 r. z wieży kościoła pw. św. Józefa jeden z żołnierzy orkiestry pułkowej 29 pSK wygrywał codziennie hejnał miasta. Koncerty orkiestr pułkowych wykorzystywano także w celu pozyskania środków finansowych na wniosłe cele społeczne. Dla przykładu, 23 marca 1922 r. w sali balowej kasyna oficerskiego 29 pSK odbył się koncert orkiestr pułkowych 25 DP, z którego dochód przeznaczono na budowę pomnika poświęconego pamięci żołnierzy poległych za Ojczyznę (pomnik ten zbudowano w 1936 r. – o czym szerzej w dalszej części tekstu). Cyklicznie organizowano także odczyty dla mieszkańców miasta, mające przybliżyć im dzieje jednostek garnizonu – pierwszy z takich odczytów zorganizowano 5 kwietnia 1922 r. w kasynie 29 pSK²².

Dużą rolę w życiu codziennym żołnierzy odgrywał również sport, który służył podnoszeniu ich tężyzny fizycznej i ogólnej sprawności. Rozwijał się on w niezwykle trudnych warunkach, wynikających z braku boisk i innych urządzeń sportowych oraz wyszkolonej kadry instruktorskiej. Jednak pomimo tych problemów, w ciągu kilku lat nadrobiono podstawowe zaległości w tym zakresie, rozbudowując nie tylko zaplecze sportowe w jednostkach, ale tworząc także wojskowe kluby

²⁰ L. Wyszczeliski, *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, Warszawa 1995, s. 52–53; J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 42–45.

²¹ W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 180.

²² „Gazeta Kaliska” 1922, nr 63, s. 3; nr 77, s. 3; nr 236, s. 3.

sportowe, zajmujące się popularyzacją wychowania fizycznego i gier sportowych wśród żołnierzy. Dzięki temu sport w kaliskim garnizonie stał na wysokim poziomie, zwłaszcza w 29 pSK. Już w 1923 r. drużyna pułku zdobyła I miejsce w zawodach strzeleckich o mistrzostwo OK VII, zaś w zawodach o mistrzostwo armii we Lwowie zajęła II miejsce. Rok później zawodnicy 29 pSK zwyciężyli w drużynowych rozgrywkach w pięcioboju oficerskim OK VII w Poznaniu, zaś w 1926 r. drużyna pułku wygrała zawody strzeleckie 25 DP. W następnych latach pułk także osiągał znaczące sukcesy sportowe i tak np. trakcie zawodów sportowych 25 DP odbytych 1 czerwca 1930 r. na kaliskim stadionie sportowym drużyna pułku zajęła dwa razy I miejsce (na pięć konkurencji). Wszystkie zawody sportowe – tak na szczeblu pułkowym, jak i okręgowym – miały za zadanie zachęcić coraz to większe kręgi żołnierzy do uprawiania nie tylko sportu, lecz także zwykłych zajęć gimnastycznych, co z kolei podnosiło ich ogólny poziom wyszkolenia²³.

Omówione formy oddziaływania na żołnierzy nie wyczerpują oczywiście zagadnienia ich wyszkolenia i wychowania. Wykorzystywano w tym celu także uroczystości z okazji świąt wojskowych, państwowych i religijnych. Niewątpliwie najważniejszymi z nich, obchodzonymi bardzo uroczysto, były święta pułkowe, mające swój specjalny program i szczególną oprawę. Przygotowania do nich trwały zazwyczaj kilka tygodni i były połączone z pogadankami i wykładami o tradycjach bojowych danej jednostki. Szybko też ukształtował się schemat świąt pułkowych: zaczynały się one mszą poranną, po czym miała miejsce uroczysta defilada, a następnie wspólne zabawy i zawody, przy szerokim współudziale lokalnej społeczności oraz przedstawicieli władz wojskowych i państwowych. Oczywiście, każda jednostka wzbogacała go następnie wieloma charakterystycznymi dla siebie elementami, co dodawało im właściwego kolorytu. Za dzień święta oddziały wybierały sobie zwykle datę, która zaznaczyła się na trwałe w ich historii. Stacjonujący w Kaliszu i Szczypiornie 29 pSK obchodził swoje święto 15 maja na pamiątkę rocznicy wręczenia pułkowi sztandaru w 1921 r. Natomiast data święta pułkowego 25 pap/pal ulegała kilkukrotnym zmianom – w latach 1921–1926 obchodzono je 8 września, w latach 1926–1932 dnia 29 lipca, zaś w latach 1932–1939 dnia 3 czerwca²⁴. Przebieg tego święta był podobny każdego roku, toteż można go przedstawić na przykładzie święta pułkowego 29 pSK, jakie odbyły się w dniach 14–16 maja 1931 r. Pierwszego dnia odbyły się zawody sportowe na stadionie miejskim w Kaliszu. Następnego dnia (15 maja) o godzinie 9.30 zbiorcza kompania piechoty 29 pSK wraz z orkiestrą pułkową powitały gościa specjalnego w osobie gen. broni w stanie spoczynku L. Żeligowskiego, byłego dowódcy 4 Dywizji Strzelców. Po nabożeństwie żałobnym ku czci poległych żołnierzy

²³ Rozkaz nr 54 z 7 VI 1930 r., CAW, 29 pSK, sygn. I.320.29, teczka 2; „Gazeta Kaliska” z lat 1922–1930, bp.

²⁴ B. Kustosik, *op. cit.*, s. 19–20.

pułku w latach 1918–1921 w kościele św. Józefa – miał miejsce tzw. obiad żołnierski, po którym odbył się wieczorny apel poległych oraz capstrzyk w centrum miasta. Rankiem trzeciego dnia orkiestra pułkowa przemaszerowała głównymi ulicami Kalisza grając marsze wojskowe, po czym pododdziały pułku powitały przybyłego z Poznania dowódcę OK VII gen. dyw. Kazimierza Dzierżanowskiego, który wziął udział we mszy świętej, po której nastąpiła defilada pułku. Święto zakończyło się wieczorem, uroczystym bale w kasynie oficerskim, w którym uczestniczyli przedstawiciele miejscowych władz cywilnych²⁵.

Należy wspomnieć także o innej uroczystości, jaką we wszystkich oddziałach było złożenie przysięgi. Następowala ona po około dwóch miesiącach od wcielania poborowych do wojska, a poprzedzona była cyklem pogadarek o tradycji danej jednostki i znaczeniu przysięgi wojskowej. Zgodnie z zasadą wolności religijnej, władze wojskowe opracowały odmienne teksty roty przysięgi dla żołnierzy różnych wyznań, w których zasadniczy tekst – wymieniający obowiązki żołnierskie – był taki sam, a różnice dotyczyły pierwszych i ostatnich słów roty. Przykładowo można tu przedstawić opis przysięgi rekrutów w 29 pSK, która odbyła się 24 maja 1936 r. na pl. św. Józefa w Kaliszu, przy udziale miejscowego społeczeństwa oraz władz lokalnych. Tu, po zdaniu raportu, nastąpiło ustawienie broni w tzw. kozły i odmarsz żołnierzy do właściwych świątyń poszczególnych wyznań, gdzie brali udział w okolicznościowych nabożeństwach. Po ich zakończeniu pododdziały powróciły ponownie na pl. św. Józefa, gdzie rekruci ustawili się grupami wyznaniowymi, gdyż przysięgę żołnierzy poszczególnych wyznań odbierali właściwi kapelani – całość uroczystości zakończyła defilada. Żołnierze 29 pSK przysięgali na sztandar, zaś artylerzyści 25 pap/pal „na działo”, gdyż sztandar pułk ten otrzymał dopiero 29 czerwca 1938 r.²⁶

W jednostkach garnizonu obchodzono także – podobnie jak i w całym wojsku – szereg innych ważnych świąt, jak np. Święto Niepodległości (11 listopada), Święto Żołnierza (15 sierpnia), rocznice wybuchu powstań narodowych i uchwalenia Konstytucji 3 maja, święta religijne poszczególnych wyznań, imieniny marszałka J. Piłsudskiego (19 marca), czy też wizyty przedstawicieli władz państwowych i wojskowych. Przy tych okazjach, tradycją stało się wspólne spożywanie uroczystego obiadu przez oficerów i szeregowych poszczególnych jednostek. Zazwyczaj także dekorowano budynki koszarowe, w kościołach garnizonowych odprawiano uroczyste nabożeństwa, a wszyscy żołnierze nosili odświętne umundurowanie²⁷. Najbardziej uroczyste spośród świąt państwowych, obchodzono rocznicę odzyskania niepodległości. Dla przykładu można tu podać opis tego święta w 29 pSK w 1932 r. Obchody trwały zazwyczaj dwa dni i podobnie było także w tym przypadku. W przeddzień święta (10 listopada) udekorowano

²⁵ Rozkaz nr 36 z 13 V 1931 r., CAW, 29 pSK, sygn. I.320.29, teczka 3, bp.

²⁶ Rozkaz nr 113 z 22 V 1936 r., CAW, 29 pSK, sygn. I.320.29, teczka 11, bp.; K. Satora, *op. cit.*, s. 300.

²⁷ Rozkaz specjalny komendy garnizonu z 5 IX 1924 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 2, bp.

budynki wojskowe w Kaliszu i Szczypiornie, zaś wieczorem odbył się capstrzyk, połączony z przemarszem orkiestry pułkowej 29 pSK. Właściwe uroczystości rozpoczęły się rankiem następnego dnia na pl. św. Józefa przyjęciem raportu przez komendanta garnizonu gen. bryg. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego, po którym odbyła się msza święta w kościele garnizonowym, a następnie defilada. Po jej zakończeniu, miał miejsce tzw. obiad żołnierski i specjalny seans filmowy dla żołnierzy w kaliskim kinie „Miraż”, po którym pododdziały przystąpiły do dalszych obchodów w ramach własnych jednostek (m.in. pogadanki dla żołnierzy dotyczące znaczenia owego święta i roli, jaką odegrał w nim J. Piłsudski). Całość obchodów zakończyła orkiestra 29 pSK dwugodzinnym koncertem²⁸.

Nie mniej ważną rolę w życiu codziennym żołnierzy kaliskiego garnizonu odgrywały święta religijne, zwłaszcza Boże Narodzenie i Wielkanoc. Poprzedzały je uroczyste msze święte z udziałem żołnierzy w kościele garnizonowym oraz wizyty księży w jednostkach w dniu Wigilii. Władze garnizonowe starały się, aby żołnierze pozostający w święta w koszarach spędzili je w podniosłej atmosferze, czego przykładem jest rozkaz dowódcy grafionu kaliskiego z grudnia 1923 r.: „Zbliżają się Święta Bożego Narodzenia. Moim życzeniem jest, aby żołnierze wszystkich oddziałów garnizonu Kalisz-Szczypiorno spędzili te święta w podniosłym nastroju, z zadowoleniem, z radością i uczuciem ciepła rodzinnego, rozpoczynając w myśl wiekowej tradycji od wieczerzy wigilijnej. [...] Najmilsze dla Każdego Polaka święta Bożego Narodzenia, święta przypominające nam zmienne koleje naszej niepodległości, święta które w sercu każdego budzą sentyment i tkliwe uczucia pozostawiają długo wrażenia z przeżytych chwil świątecznych, a więc chwile te muszą być piękne i pouczające”²⁹. Po uroczystej wieczerzy wigilijnej żołnierze wyznania katolickiego udawali się na pasterkę do kościoła garnizonowego lub kościoła pw. św. Mikołaja. Zazwyczaj brali też udział w organizowanych specjalnie dla wojskowych jasełkach – np. 27 grudnia 1923 r. kaliskie Stowarzyszenie Rzemieślników Chrześcijańskich zaprezentowało bożonarodzeniowe przedstawienia dla żołnierzy w sali przy ul. Piekarskiej³⁰. Równie uroczyście obchodzono rokrocznie Boże Ciało, czego przykładem mogą być uroczystości w 1923 r.: „Celem wzięcia udziału w uroczystości Bożego Ciała w dniu 31 b.m. [31 maja – W.J.] przez wojskowość garnizonu, rozkazuję jak następuje: 1) uroczysta msza święta odbędzie się o godz. 11-tej w kościele św. Józefa. Udział w niej i w procesji wezmą wszyscy oficerowie garnizonu bez wyjątku. Strój polowy (broń boczna i rękawiczki). Korpus oficerski oczekuje mnie o godz. 10.50 przed kościołem (brama od zakrystii). Miejsce dla korpusu oficerskiego w kościele w lewej części prezbiterium. W procesji wezmą udział wszyscy

²⁸ Rozkaz dowództwa garnizonu kaliskiego z 8 XI 1932 r., AP Kalisz, Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939,teczka 8, bp.

²⁹ Rozkaz nr 57 z 12 XII 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22,teczka 1, bp.

³⁰ Rozkaz nr 59 z 18 XII 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22,teczka 1, bp.

oficerowie postępując bezpośrednio za baldachimem”³¹. Oczywiście również żołnierze innych wyznań mogli uczestniczyć w swoich obrzędach religijnych, czego przykładem może być rozkaz dowódcy garnizonu z marca 1923 r.: „Zarządzam zwolnienie w Wielki Piątek dnia 30 III b.r., jako obowiązujące święto ewangelickie, osób wojskowych wyznań ewangelickich, jako też baptystów i chrześcijan ewangelickich od zajęć i robót i wysłanie ich do swego kościoła na nabożeństwo”³². Także żołnierze wyznania mojżeszowego mogli swobodnie brać udział w swoich świętach, czego przykład możemy znaleźć w rozkazie dowódcy garnizonu z 1927 r.: „Zarządzam zwolnienie wojskowych wyznania mojżeszowego od robót i zajęć w Sobotę Chanukową od godz. 14-tej w piątek 23 grudnia do soboty 24 grudnia włącznie, z prawem otrzymania przepustek na wyjście poza obręb koszar, celem wzięcia udziału w nabożeństwach odprawianych w synagogach i spożywania potraw w mieście poza koszarami”³³.

Uroczystości obchodzone w garnizonie kaliskim rocznice powstań narodowych czy też powstań śląskich oraz powstania wielkopolskiego. Dla przykładu – 27 grudnia 1923 r. w kaliskim kościele pw. św. Mikołaja odbyło się nabożeństwo z okazji rocznicy oswobodzenia Wielkiego Księstwa Poznańskiego spod władzy zaborczej. Inną obchodzoną rocznicą było przyłączenie Górnego Śląska do Polski, jak np. 16 czerwca 1922 r., kiedy to z tej okazji odbyła się msza polowa na Nowym Rynku, po której przemianowano części ul. Wrocławskiej (od Rogatki w stronę dworca kolejowego) na ul. Górnego Śląska (ob. ul. Górnośląska). Podobna uroczystość miała miejsce 26 października 1924 r. z okazji rocznicy sprowadzenia zwłok Henryka Sienkiewicza do kraju – odbyła się w sali Towarzystwa Muzycznego w Kaliszu. Z kolei w dniach 10–11 września 1938 r. odbyły się w Kaliszu uroczystości setnej rocznicy urodzin kaliszana Adama Asnyka. Półtora miesiąca później odbyła się 30 października w podkaliskich Szczytnikach uroczystość odsłonięcia pomnika ks. Augustyna Kordeckiego, połączona z przekazaniem jednostkom kaliskiego garnizonu sprzętu wojskowego zakupionego przez społeczeństwo ziemi kieleckiej. Udział w niej wzięli – oprócz lokalnych władz cywilnych – także premier gen. bryg. Felicjan Sławoj-Składkowski, minister komunikacji płk Juliusz Ulrych, dowódca OK VII gen. bryg. Edmund Knoll-Kownacki oraz prymas August Hlond³⁴.

Ważnym wydarzeniem w życiu garnizonu kaliskiego był Zjazd Legionistów, jaki odbył się w Kaliszu w dniach 6–7 sierpnia 1927 r. Zaszczycił go swą obecnością gen. dyw. K. Dzierżanowski (dowódca OK VII). Zjazd rozpoczął się 6 sierpnia wielkim koncertem orkiestry reprezentacyjnej OK VII na boisku 29 pSK w godzinach 7.30–11.00, po którym w kasynie oficerskim 29 pSK rozpoczęły się obrady

³¹ Rozkaz nr 24 z 28 V 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 1, bp.

³² Rozkaz nr 15 z 27 III 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 1, bp.

³³ Rozkaz nr 70 z 14 XII 1927 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 2, bp.

³⁴ Rozkazy nr 149 z 14 VI 1922 r. i nr 61 z 24 XII 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 1, bp.; Rozkaz pułkowy nr 121 z 9 IX 1938 r., CAW, 29 pSK, sygn. I.320.29, teczka 16, bp.

delegatów z całego kraju. Najważniejsza część zjazdu odbyła się jednak 7 sierpnia w Szczypiornie, gdzie w południe odsłonięto pomnik legionistów, którego dokonał osobiście gość specjalny w osobie J. Piłsudskiego. Następnie miał miejsce tzw. obiad żołnierski dla żołnierzy całego garnizonu, po czym rozegrano zawody sportowe. Po ich zakończeniu J. Piłsudski wygłosił okolicznościowy odczyt w świetlicy 29 pSK, zaś późnym wieczorem odbył się uroczysty raut w ratuszu miejskim, kończący dwudniowe uroczystości³⁵.

Duże znaczenie w zacieśnianiu więzów wojska z lokalnym społeczeństwem miało także odsłonięcie 3 maja 1936 r. na placu św. Józefa w Kaliszu – przy tłumnym udziale mieszkańców oraz lokalnych władz cywilnych z prezydentem Kalisza Kazimierzem Sulistrowskim na czele – Pomnika Poległych Żołnierzy 29 pSK. Na uroczystość tę przybył minister J. Urlych, kierujący w listopadzie 1918 r. Kaliskim Sztabem Wojskowym, zaś gościem honorowym był gen. broni L. Żeligowski³⁶. Cyklicznie obchodzono także święto Przysposobienia Wojskowego, jak np. 2 października 1927 r.³⁷

Nie mniej ważną rolę wychowawczo-patriotyczną odgrywało nadawanie odznak pułkowych, które otrzymywali nie tylko służący w danej jednostce żołnierze, ale również osoby cywilne blisko z nią związane, jak również dostojni goście. Najczęściej wręczano je podczas świąt pułkowych oraz ważnych świąt wojskowych i państwowych lub przy okazji zwalniania do rezerwy. Prawo do otrzymania odznak pułkowych mieli zasadniczo żołnierze, którzy przesłużyli w jednostce przynajmniej 6 miesięcy na froncie lub 12 miesięcy w czasie pokoju. Odznaka 29 pSK została zatwierdzona przez MSWojsk. w 1924 r. i posiadała kształt wieńca laurowego o wymiarach 4,9 cm na 4,3 cm z szarfą u dołu, na której umieszczono datę powstania pułku. Środek odznaki zajmowała tarcza, na której znajdował się herb Kalisza oraz miniaturka odznaki pamiątkowej II Korpusu Polskiego. Z kolei odznaka pamiątkowa 25 pal – ustanowiona w 1932 r. – posiadała kształt krzyża maltańskiego z okrągłą tarczą z orłem pośrodku i w białym otoku z numerem i nazwą jednostki³⁸.

Podsumowując można stwierdzić, iż organizowane z dużym nakładem środków obchody różnego rodzaju świąt i uroczystości – miały ogromne znaczenie dla wychowania obywatelskiego i patriotycznego żołnierzy, gdyż przypominały im doniosłe fakty, nie tylko z historii własnej jednostki, lecz także z historii Polski, jak również uczyły szacunku dla symboli wojskowych. Dzięki różnego rodzaju uroczystościom z udziałem wojska – zacieśniały się także związki żołnierzy

³⁵ Rozkaz nr 39 z 5 VIII 1927 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 2, bp.; „Gazeta Kaliska” 1927, nr 200, s. 2

³⁶ P. Dymek, *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków 2013, s. 16–17.

³⁷ Rozkaz nr 51 z 30 IX 1927 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 2, bp.

³⁸ H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991, s. 61; eorundem, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe artylerii*, Pruszków 1997, s. 68.

kaliskiego garnizonu z lokalnym społeczeństwem. Ważne miejsce w tym procesie odgrywały także organizowane z różnych okazji imprezy towarzyskie i bale. Niektóre z nich organizowano wyłącznie dla żołnierzy (np. przyjęcia z okazji ślubów oficerów), jednak większość tego typu uroczystości odbywała się z udziałem zaproszonych gości (zabawy taneczne, bale sylwestrowe i karnawałowe). W niemal wszystkich uczestniczyły orkiestry pułkowe (29 pSK lub 25 pap), które z czasem stały się nieodzownym elementem nie tylko obchodów różnych świąt i uroczystości, lecz także cotygodniowych koncertów dla mieszkańców Kalisza (zazwyczaj w parku miejskim)³⁹.

Warto przy omawianiu elementów życia codziennego zwrócić także uwagę na działalność kasyn wojskowych, które – obok roli centrów życia kulturalnego – były również częstym miejscem spotkań towarzyskich kadry dowódczej z władzami miejskimi i lokalnymi elitami. W kasynach często organizowano także bale oficerskie, w których udział był nie lada zaszczytem. Odbywały się tam przedstawienia teatrów żołnierskich, odczyty oraz spotkania z dostojnymi gośćmi odwiedzającymi garnizon⁴⁰.

Kolejnym istotnym elementem życia codziennego w kaliskim garnizonie była troska władz garnizonowych o sprawy sanitarne, czym zajmował się personel wojskowej służby zdrowia. Obok systematycznej kontroli stanu zdrowotnego żołnierzy, uczęszczali oni obowiązkowo – przynajmniej raz w tygodniu – na kąpiele w łaźni przy ul. Babina 37. W ich trakcie w budynku łaźni dokonywano także dezynfekcji odzieży i koców. Nie mniejszą uwagę władze garnizonowe przywiązywały do właściwego wizerunku żołnierzy poruszających się po mieście, z czym w latach dwudziestych było wiele kłopotu. Równie poważnym problemem było częste spożywanie przez szeregowych alkoholu i upijanie się, na co władze garnizonowe reagowały karami dyscyplinarnymi oraz zakazem wstępu żołnierzy do lokali sprzedających alkohol, ale również akcją wychowawczą w postaci pogadanek na temat szkodliwości alkoholu⁴¹. Jednak ich skuteczność była zapewne niewielka, gdyż powyższy problem powtarzał się w kolejnych latach. Dobrym zwyczajem stało się też to, iż w okresie przed świętami Wielkiej Nocy czy Bożego Narodzenia właściciele kin zapraszali żołnierzy na darmowe seanse. Warto dodać, iż dla wielu z nich był to pierwszy w życiu kontakt z kinem czy teatrem. Władzom garnizonowym zależało na popularyzacji różnych form rozrywki, jako że stanowiły one alternatywę wobec popijania alkoholu czy wizyt u pań lekkich obyczajów. Warto tu dodać, iż kolejni komendanci garnizonu przywiązywali również dużą wagę do zapewnienia żołnierzom kontaktu z wieloma cennymi imprezami kulturalnymi organizowanymi w mieście.

³⁹ Rozkaz nr 178 z 28 IX 1922 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 1, bp.

⁴⁰ „Gazeta Kaliska” 1924, nr 230, s. 2.

⁴¹ Rozkazy nr 12 z 9 III 1923 r., nr 18 z 16 IV 1923 r. i nr 24 z 28 V 1923 r., CAW, KGK, sygn. I.372.22, teczka 1, bp.

Wojsko odgrywało ważną rolę w życiu gospodarczym Kalisza, co przynosiło korzyści obu stronom. Władze lokalne były żywo zainteresowane stacjonowaniem na swoim terenie jednostek wojskowych, co wpływało znacząco na jego rozwój gospodarczy. Niezależnie od dostaw broni i amunicji, armia potrzebowała stale wielu innych produktów jak np. elementy umundurowania i oporządzenia, żywność, konie i zwierzęta pociągowe czy też materiałów budowlanych. Wszystkie te – zasygnalizowane w zarzysie – potrzeby, stwarzały dobre warunki dla szybszego rozwoju lokalnego handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa, dając zarazem cywilnym wytwórcom i hodowcom szansę dodatkowego zbytu swoich produktów. Zamówienia wojska oraz prywatne zakupy kadry zapewniały pracę dużej grupie robotników i rzemieślników oraz umożliwiły przetrwanie w latach kryzysu wielu zakładom i warsztatom, które miały wówczas kłopoty ze zbytem swych towarów i usług⁴².

Innym rodzajem związków z regionem była służba asystencyjna, polegająca na udzieleniu pomocy władzom państwowym w przypadku rozruchów lub różnego rodzaju klęsk żywiołowych. Użycie oddziałów asystencyjnych mogło nastąpić jedynie na wyraźną prośbę władz cywilnych, po wyczerpaniu przez nie środków będących w ich dyspozycji. Żołnierze kaliskiego garnizonu uczestniczyli dwukrotnie w 1926 r. w akcji asystencyjnej na terenie Kalisza. Najpierw w dniach 9–10 lutego, kiedy doszło w mieście do starć między robotnikami i bezrobotnymi mieszkańcami z policją⁴³. Po raz drugi wojsko wyszło z bronią na ulice miasta w dniach zamachu majowego⁴⁴.

Pokojowy okres w życiu kaliskiego garnizonu zakończyło lato 1939 r., kiedy to – wraz z ogłoszonym 23 sierpnia rozpoczęciem mobilizacji alarmowej w okręgach graniczących z Niemcami – zmobilizowano m.in. pułki 25 DP, w tym również 29 pSK i 25 pal stacjonujące w kaliskim garnizonie. O świcie 1 września 1939 r., gdy rozpoczęła się II wojna światowa – kaliska 25 DP gen. bryg. Franciszka Altera znajdowała się na skraju lewego skrzydła Armii „Poznań” osłaniając obszar Wielkopolski od południowego zachodu i południa. Głównym zadaniem 29 pSK i 25 pal było prowadzenie działań opóźniających na tzw. przedmościu kaliskim, skąd miano się następnie wycofać na główną pozycję obronną armii w okolicach Koła – to jednak już zupełnie inna historia, wykraczająca poza ramy tematyczne niniejszego tekstu.

⁴² Szerzej na ten temat: W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 194–196.

⁴³ H. Wrotkowski, *Wypadki lutowe 1926 roku w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski” 1977, t. X, s. 185–186; idem, *Reperkusje oraz polityczne skutki przewrotu majowego w środowisku kaliskim*, „Rocznik Kaliski” 1987, t. XX, s. 159–162; „Gazeta Kaliska” 1926, nr 34, s. 2; nr 35, s. 3; nr 38, s. 2; nr 48, s. 3.

⁴⁴ H. Wrotkowski, *Reperkusje oraz polityczne skutki...*, s. 163–166; W. Jarno, *Strzelcy kaniowscy...*, s. 212; „Gazeta Kaliska” 1926, nr 110, s. 2.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (Wojskowe Biuro Historyczne) [CAW]

- 10 DP, sygn. I.313.10.
- 29 pSK, sygn. I.320.29.
- Departament Piechoty MSWojsk., sygn. I.300.28.
- Dowództwo OK IV, sygn. I.371.4.
- Dziennik Rozkazów DOK nr IV 1921.
- Dziennik Rozkazów DOK nr VII 1921–1939.
- Komenda Garnizonu Kalisz [KGK], sygn. I.372.22.
- Oddział I SG, sygn. I.303.3.
- Oddział V sztabu MSWojsk., sygn. I.300.11.

Archiwum Państwowe w Kaliszu [AP Kalisz]

- Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych 1928, 1937.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1924, nr 61.

PRASA

- „Gazeta Kaliska” 1921, 1922, 1924, 1926, 1927.

OPRACOWANIA

- Bełdowski L., *Zarys historii wojennej 29 Pułku Strzelców Kaniowskich*, Warszawa 1928.
- Dymek P., *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków 2013.
- Jarno W., *Garnizon kaliski w latach 1918–1921*, „Rocznik Kaliski” 1996/1997, t. XXVI, s. 129–144.
- Jarno W., *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001.
- Jarno W., *Strzelcy kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004.
- Kościelniak W., Walczak K., *Kronika miasta Kalisza*, Kalisz 1989.
- Krawczyk E., *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971.
- Kustosik B., *25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków 2009.
- Odziemkowski J., *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.
- Satora K., *Opowieści wrześnieńskich sztandarów*, Warszawa 1990.
- Spis alfabetyczny ulic i nieruchomości położonych na terenie m. Kalisza*, Kalisz 1931.
- Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe artylerii*, Pruszków 1997.

- Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991.
- Wrotkowski H., *Reperkusje oraz polityczne skutki przewrotu majowego w środowisku kaliskim*, „Rocznik Kaliski” 1987, t. XX, s. 159–190.
- Wrotkowski H., *Wypadki lutowe 1926 roku w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski” 1977, t. X, s. 179–200.
- Wyszczelski L., *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, Warszawa 1995.

WITOLD JARNO

Daily life in the Kalisz garrison in the years 1921–1939

The article describes the daily life of soldiers in the Kalisz garrison in the interwar period. In this garrison stationed at that time troops of 25th Infantry Division, including the division headquarters, the 29th Infantry Regiment and the 25th Light Artillery Regiment and several smaller military institutions. The main task of the army during peacetime was combat training to prepare the army for a potential war. During the training, soldiers were taught basic information about the country and the army, military regulations, drill and weapon. Military training included the main part of the soldier's day, but apart from that – so-called daily life included a number of other elements. An important role was also played by cultural and educational activities and celebration of military, state and church holidays. An important role in everyday life of soldiers played a sport, that served improving physical fitness and overall fitness. No less important element was the permanent military contacts with the local authorities of Kalisz and its inhabitants. All these elements were important for patriotic education of soldiers, because they reminded them of important facts about the history of their own unit and history of Poland, they taught respect for military symbols and helped to break some stereotypes about military service and bring soldiers closer to their own society.

Keywords: the history of Kalisz in the 20th century, Polish Army in the Second Polish Republic, Kalisz garrison, Polish 25th Infantry Division.